

УДК 349.2; 341.1

DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-1/29>**Rim O.M.**

Львівський національний університет імені Івана Франка

СИСТЕМА ДЖЕРЕЛ ТРУДОВОГО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті з'ясовується система джерел трудового права Європейського Союзу. Наголошується на тому, що зовнішні форми функціонування права ЄС є не лише головними регуляторами інтеграції, які водночас втілюють її результати і потреби, а й фактично його принципами, зasadами, на яких воно базується і з яких утворюється.

Доводиться, що особливий характер трудового права ЄС, серед іншого, виявляється в тому, які саме види джерел права регулюватимуть сферу зайнятості. Відсутність единого бачення системи джерел права Європейського Союзу призводить до численних дискусій щодо їхнього співвідношення та юридичної дії.

Підкреслюється, що найбільш поширеним є поділ джерел права ЄС на первинні та вторинні. Щоправда, не усі дослідники приймають цей квазіофіційний поділ. Навіть ті з них, котрі не заперечують відповідної класифікації, пишуть про потребу виокремлення додаткових ланок у системі джерел права ЄС через нездатність цього поділу охопити усю різноманітність численних і різнопланових джерел права ЄС.

Пропонується правові акти ЄС у сфері найманої праці та зайнятості поділити на три групи: первинні, вторинні та додаткові джерела трудового права ЄС. Первичне право ЄС формується з установчих договорів ЄС та актів, що їх доповнюють чи змінюють. До цієї ж групи належить Хартія основоположних прав ЄС. До вторинного права відносимо регламенти, директиви, рішення, міжнародні угоди, укладені ЄС із третіми державами та міжнародними організаціями. А загальні принципи права, рішення Суду ЄС, акти соціальних партнерів та інші правові документи, які впливають на формування і реалізацію права ЄС, вважаємо самостійними додатковими джерелами права ЄС.

Аргументується, що особливість додаткових джерел права ЄС полягає у їхній гнучкості та можливості бути застосованими у разі виявлення прогалин у первинному чи вторинному праві. Як своєрідна правова матерія ці акти допомагають врегулювати питання у разі упущені у правовому забезпеченні та заповнюють відсутній елемент.

Ключові слова: Європейський Союз, трудове право ЄС, джерела права, установчі договори ЄС, загальні принципи права ЄС, вторинне право ЄС.

Постановка проблеми. Європейський Союз часто характеризують як найдосконалішу форму регіональної інтеграції у світі, а науковці давно наголошують на важливості та винятковості права ЄС, що формує автономну правову систему, невластиву ні національним правовим системам держав-членів, ні міжнародному праву [5, с. 10]. На їхнє переконання, той факт, що право ЄС створює зобов'язання й уповноважує як держав-членів, так і фізичних осіб, доводить існування самостійного правового порядку і засвідчує трансформацію ЄС у наднаціональну державу [16, с. 68], котра володіє особливим правовим інструментарієм, на основі якого склалася унікальна система джерел права ЄС. Тому особливої уваги вимагає з'ясування взаємозв'язків та ієрархічної побудови окремих її елементів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання класифікації джерел права ЄС загалом

і трудового зокрема вивчали багато науковців. Різноманітні аспекти поділу зовнішніх форм виразу правових норм на рівні ЄС були предметом дослідження таких учених, як Т. Анакіна, М. Буроменський, О. Дарморіс, В. Колесник, М. Микієвич, О. Москаленко, В. Муравйов, Р. Петров, К. Смирнова, О. Стрельцова, І. Яковюк та ін. Проте певні аспекти цієї проблеми залишаються поза увагою дослідників і потребують детального вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз системи джерел трудового права Європейського Союзу та з'ясування особливостей окремих її елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейські правники не вдаються до грунтовної розробки поняття «джерело права», а дискутують щодо їхнього формального чи матеріального значення. Класично вони пропонують вважати

формальними джерелами юридичні процедури та методи, що використовуються у процесі ухвалення загальнообов'язкових правил, матеріальну фіксацію норми. А матеріальними джерелами, на їхню думку, є насамперед об'єктивні чинники, які породжують право як соціальнє явище, зумовлюють його подальший розвиток і зміст (історичні, культурні, релігійні, політичні, економічні та інші правотворчі фактори) [15, с. 210]. Щоправда, Д. Лесок поєднує обидва попередньо наведені підходи та про джерело права пише і як про зовнішній вияв норми, і як про передумову її ухвалення [18, с. 102]. К-Д. Боршарт також звертає увагу на те, що, хоча первинно «джерело права» стосується причин появи правового забезпечення, тобто мотивації створення правової конструкції, водночас воно є виявом складових елементів права [17, с. 60]. Таким чином, зовнішні форми функціонування права ЄС є не лише головними регуляторами інтеграції, що водночас втілюють її результати і потреби [12, с. 3], а й фактично його принципами, зasadами, на яких воно базується і з яких утворюється.

Особливий характер трудового права ЄС, серед іншого, виявляється в тому, які саме види джерел права регулюватимуть сферу зайнятості. Важливість вибору конкретного виду джерела права опосередковується значимістю питання, що потребує правового забезпечення. Правове регулювання трудових відносин має на меті найперше захист працівників від економічно сильнішого партнера – роботодавця, адже останній часто в односторонньому порядку диктує умови праці, а це засвідчує нерівність у балансі сил між ними. Уникнути зловживань через відсутність такого балансу допомагають положення трудового права ЄС, які захищають працівників від прийняття небажаних для них умов і встановлюють мінімальні обов'язкові стандарти праці, що становлять розгалужену систему трудових норм. Зовнішні форми виразу відповідних норм трудового права ЄС є неоднорідними за своєю юридичною природою і сферою застосування.

Одразу зауважимо, що єдиного бачення системи джерел права Європейського Союзу немає, і це призводить до численних дискусій щодо їхнього співвідношення та юридичної дії.

Найбільш поширеною є класифікація джерел права ЄС на первинні, тобто визначальні для права ЄС, і вторинні, тобто похідні від первинних. Цей поділ значною мірою відображає особливості їхнього ухвалення та місце окремих правових актів у системі. Вітчизняні фахівці з міжнародного права

А.І. Дмитрієв і В.І. Муравйов вказують, що до первинного права ЄС належать норми міжнародних угод, які становлять правову основу для функціонування усіх структур, що формують Європейський Союз. Що ж стосується вторинного права, то, на думку вказаних вчених, ця група є більш складною підсистемою, до якої належать норми, що закріплюються в актах органів ЄС, міжнародних угодах між ЄС та іншими суб'єктами міжнародного права, міжнародні звичаї, які склалися у процесі діяльності ЄС, загальні принципи права тощо. Щоправда, рішення Суду ЄС і доктрина, на їхнє переконання, формують самостійну групу – допоміжні джерела [2, с. 474–476].

Так само і Л.М. Ентін, крім первинного та вторинного права ЄС, виділяє третинне (доповнююче) право [6, с. 72].

Д. Лесок, котрий також ділить джерела права ЄС на первинні та вторинні, переконує, що першими можна вважати лише ті акти, які укладені державами або безпосередньо ЄС (наприклад, установчі договори, конвенції між державами-членами, міжнародні договори ЄС). А вже до вторинних джерел вчений зараховує акти, ухвалені на основі первинних (акти інститутів та органів ЄС, а також «суддівське законодавство», що містить прецеденти та загальні принципи права) [18, с. 103].

Розвиває наведені ідеї у своїх працях А. Капустін. Зокрема, за порядком формування він також виділяє первинні (норми установчих договорів і ті конвенційні норми, які вносять зміни в установчі договори, звичаєві норми та норми загального міжнародного права) та вторинні джерела (юридичні акти, засновані на нормах первинного права, спрямовані на досягнення цілей і завдань, встановлених нормами первинного права) [7, с. 244–245]. А за способом застосування науковець розрізняє основні та допоміжні джерела. До основних, окрім установчих договорів ЄС, міжнародних угод із третіми державами й актів євроінституцій, він відносить практику Суду Правосуддя, а до допоміжних – правову доктрину [7, с. 314].

Щоправда, не усі дослідники права ЄС приймають квазіофіційний поділ на первинне та вторинне право. Навіть ті з них, котрі не заперечують відповідної класифікації, пишуть про потребу виокремлення додаткових ланок у такій системі джерел права ЄС через нездатність цього поділу охопити усю різноманітність численних джерел права Євросоюзу.

О.М. Москаленко [9, с. 7–8] та В. Колесник [8, с. 133] зазначають, що одним із недоліків

поділу усіх правових актів ЄС на первинні та вторинні є неможливість їхнього чіткого ієрархічного структурування. Як пише О.М. Москаленко, найперше йдеться про такі джерела, як міжнародний договір; міжнародно-правовий звичай, сформований у процесі європейської інтеграції; акти органів Європейського Союзу; загальні принципи права Європейського Союзу; прецедентне право Суду Європейських Співтовариств [9, с. 13]. Усі вони, на думку дослідника, не можуть бути втиснені у рамки поділу на первинне та вторинне право. Тому він пропонує власну класифікацію за чотирма ієрархічними рівнями: перший рівень утворюють установчі договори, низка найбільш важливих рішень Ради та загальні принципи права ЄС; другий – міжнародно-правові зобов'язання Союзу, які випливають з усіх джерел міжнародного права; третій рівень становлять прецеденти Суду ЄС; до четвертого рівня належать нормативно-правові акти, що приймаються органами ЄС, закриті конвенції між державами-членами, які укладаються з метою реалізації положень установчих договорів, а також звичаї, сформовані у процесі європейської інтеграції [9, с. 7–8].

Дійсно, як писав Б.Н. Топорнін, поділ правових актів ЄС на первинні та вторинні, хоч і продовжує існувати, не відповідає потребам європейської політико-правової інтеграції [13, с. 172–173]. Враховуючи це, чимало науковців пропонують власні варіанти поділу джерел права ЄС. Наприклад, А.О. Вакуленко розмежовує первинне законодавство, тобто установчі договори Союзу; міжнародні (додаткові) угоди, укладені з міжнародними організаціями та третіми країнами; вторинне законодавство, тобто нормативно-правові акти, що ухваляються інститутами Союзу; рішення, висновки Суду ЄС і загальні принципи права, вироблені внаслідок діяльності цього Суду [10, с. 37]. Подібно класифікує джерела права ЄС О.В. Стрельцова [12, с. 13], об'єднуючи всі джерела права Євросоюзу в чотири групи: по-перше, джерела первинного і вторинного права (законодавства); по-друге, джерела договірного права; по-третє, джерела прецедентного права; по-четверте, загальні принципи права. Універсальність її підходу дозволяє врахувати комплексну природу права Євросоюзу, а також вказати на особливості окремих його джерел, простежити взаємозв'язки між ними.

На думку О.В. Буторіної, перше місце в ієрархії джерел права ЄС займають установчі договори, додані до них декларації, протоколи та поправки до Договорів, Договори про вступ до ЄС тощо

(первинне (договірне) право). За ними йдуть загальні принципи права, звичаєве право та міжнародні угоди ЄС. I вже після них у системі розташовуються регламенти, директиви, загальні та індивідуальні рішення, тобто вторинне право [4, с. 51].

Привертають увагу також інші класифікації джерел права ЄС. Наприклад, К.В. Смірнова виділяє зовнішні та внутрішні джерела права ЄС. На її думку, до внутрішніх джерел належать усі правові акти, що регулюють відносини з державами-членами, у т. ч. їхнє співробітництво у формуванні спільної політики та в рамках форм співробітництва, а до зовнішніх – міжнародні угоди із третіми країнами та міжнародними організаціями й акти, які ухвалюються органами співробітництва, що створені на їх основі [11, с. 14–15].

Про писане та неписане право ЄС читаємо у Т. Хартлі, котрий зазначає, що за основу класифікації джерел може також братися відмінність між писаним правом, створеним будь-яким наділеним владними повноваженнями органом, і неписаним правом – рештою норм. Писані норми права ЄС можуть прийматися державами-членами або інститутами ЄС. Відмінність між цими групами полягає в тому, що дія неписаного права є невизначеню до моменту його визнання судом. Отже, певною мірою, як стверджує науковець, це право «народжується» судами. Одночасно автор відрізняє неписане право від прецедентного [14, с. 100].

К. Ленаертс і П. фон Нюффель в основі поділу джерел права ЄС бачать походження норм права ЄС, які є «результатом дій держав-членів або установ Союзу». Науковці поділяють їх на норми:

- 1) конститутивні, створені безпосередньо державами-членами (первинне право ЄС);
- 2) прийняті органами ЄС, у т. ч. міжнародні зобов'язання (вторинне або похідне право ЄС);
- 3) інші, сформульовані через прецедентне право як загальні принципи правопорядку Союзу [19, с. 665].

Різноманіття способів формування правових норм, засобів їхнього вираження та фіксації зумовлює складна правова природа Європейського Союзу [15, с. 212]. Зрештою, це призвело до множинності підходів до класифікації джерел права ЄС.

Сьогодні сукупність різноманітних джерел права Європейського Союзу дійсно не може бути поміщена у просту дворівневу класифікацію: первинне та вторинне право. Однак і відмовлятися від такого достатньо умовного поділу передчасно. Тому чимало науковців пропонують доповнити

цей поділ додатковими групами джерел права або ж вказують на самостійне становище окремих джерел права.

Сучасні українські дослідники права ЄС [1; 9; 11; 12], які пропонують додаткові класифікаційні одиниці, щоправда, не мають спільногопідходу стосовно належності того чи іншого джерела права до конкретної групи. Найбільш дискусійними є питання щодо місця у системі джерел права ЄС рішень Суду ЄС, загальних принципів права ЄС, міжнародних угод ЄС і держав-членів, а також актів рекомендаційного характеру (т. зв. м'якого права).

Наприклад, Т.М. Анакіна зазначає, що прецеденти утворюються Судом ЄС, який діє на підставі установчих договорів, а це вказує на їхню належність до вторинних джерел. Оскільки до судової компетенції належить офіційне тлумачення установчих договорів і формування нових норм права, це доводить належність рішень Суду ЄС також і до первинного права [1, с. 79–80]. О.В. Стрельцова переконує, що джерела прецедентного права формують окрему групу в системі [12, с. 13].

Так, Л. Ентін пише, що міжінституційні угоди, внутрішні регламенти інститутів, нетипові акти з погляду ст. 288 Договору про функціонування ЄС (вказівки, декларації, інструкції, заяви, комюніке тощо) належать до третинного (доповнюючого) права ЄС [3, с. 113–115]. Тоді як О.М. Москаленко рекомендаційні та інші акти «м'якого права» ЄС узагалі не розглядає як його джерела [9, с. 6, 14].

Ta все ж наведені вище численні доктринальні класифікації не враховують особливостей системи джерел трудового права ЄС. Йдеться, зокрема, про правові акти соціального діалогу, ухвалення яких на рівні ЄС не лише санкціоноване, але й активно заохочується європейським керівництвом. Жодна попередньо наведена нами класифікація не згадує про такі види нормативно-правових договорів, що вважаються одним із найбільш дієвих регуляторів трудових відносин.

Висновки. З урахуванням наведеного та безвідносно до того, яким чином дослідники групують окремі джерела права ЄС, регулювання трудових відносин на рівні ЄС забезпечується за допомогою:

- установчих договорів ЄС та актів, що їх доповнюють чи змінюють;
- Хартії основоположних прав ЄС;
- міжнародних угод, які укладені ЄС із третіми державами та міжнародними організаціями;
- регламентів, директив і рішень;
- загальних принципів права ЄС;
- рішень Суду ЄС;
- актів соціальних партнерів;
- інших правових документів, що впливають на формування і реалізацію права ЄС.

На рівні Європейського Союзу ці правові акти часто об'єднують у три групи: первинне, вторинне та додаткове право [20; 21]. Вважаємо за доцільне взяти такий поділ за основу. Первінне право ЄС формується з установчих договорів ЄС та актів, що їх доповнюють чи змінюють. До цієї ж групи належить Хартія основоположних прав ЄС. До вторинного права відносимо регламенти, директиви, рішення, міжнародні угоди, які укладені ЄС із третіми державами та міжнародними організаціями. Загальні принципи права, рішення Суду ЄС, акти соціальних партнерів та інші правові документи, що впливають на формування і реалізацію права ЄС, вважаємо самостійними додатковими джерелами права ЄС.

Особливість додаткових джерел права ЄС полягає у їхній гнучкості та можливості бути застосованими у разі виявлення прогалин у первинному чи вторинному праві. Як своєрідна правова матерія ці акти допомагають врегулювати питання у разі упущені у правовому забезпеченні та заповнюють відсутній елемент. Тому в контексті їхнього місця у системі джерел права ЄС треба говорити не про їхнє підпорядкування первинному та / чи вторинному праву, а про паралельне розташування з актами, які вони доповнюють, роз'яснюють і скеровують.

Список літератури:

1. Анакіна Т.М. Судовий прецедент у праві Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2009. 231 с.
2. Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право. Київ : Юрін- ком Інтер, 2001. 638 с.
3. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека : учебник / рук. авт. кол. и отв. ред. Л.М. Энтин. Москва : Норма: Инфра-М, 2011. 960 с.
4. Европейский Союз : Справочник-путеводитель / под ред. О.В. Буториной. Москва : Издат. Дом «Деловая литература», 2003. 288 с.
5. Ентин Л.М. Право Європейського Союзу: основні категорії та поняття : навчальний посібник. ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 102 с.
6. Энтин М.Л. Право Европейского Союза. Новый этап Эволюции: 2009–2017 годы. Москва : Изд-во «Аксіом», 2009. 304 с.

7. Капустин А.Я. Европейский Союз: интеграция и право. Москва : Изд-во РУДН, 2000. 436 с.
8. Колесник В. Загальна характеристика джерел правового регулювання сфери освіти Європейського Союзу. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/2. С. 133–138.
9. Москаленко О.М. Джерела права Європейського союзу (міжнародно-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2006. 18 с.
10. Право Європейського Союзу : навчальний посібник / за ред. Р.А. Петрова. Київ : Істина, 2013. 384 с.
11. Смирнова К.В. Джерела права Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2005. 19 с.
12. Стрельцова О.В. Джерела права Європейського Союзу (теоретичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2008. 23 с.
13. Топорнин Б.Н. Европейские Сообщества: право и институты (динамика развития). Москва, 1992. 367 с.
14. Хартли Т.К. Основы права Европейского Сообщества: Введение в конституционное и административное право Европейского Сообщества / пер. с англ. и науч. ред. В.Г. Бенды. Москва : Закон и право, ЮНИТИ, 1998. 703 с.
15. Яковюк І. Система джерел права Європейського Союзу: загальна характеристика. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 209–220.
16. Terpan F. Soft Law in the European Union – The Changing Nature of EU Law. *European Law Journal*. 2015. № 21 (1). P. 68–96.
17. European Commission. The ABC of the Community Law / by Dr Klaus-Dieter Borchardt. European Documentation series Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2000. 115 p.
18. Lasok D., Bridge J.W. Law and Institutions of the European Union. London ; Dublin ; Edinburgh : Butterworths, 1994. 688 p.
19. Lenaerts, K., van Nuffel, P. Constitutional Law of the European Union / ed. by R. Bray. London : Sweet & Maxwell, 2005. 971 p.
20. Sources of European Union law. Summaries of EU Legislation. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A14534>.
21. Sources and scope of European Union law / Fact Sheets on the European Union URL: <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/6/sources-and-scope-of-european-union-law#>.

Rym O.M. THE SYSTEM OF SOURCES OF THE EUROPEAN UNION LABOUR LAW

The article explains the system of sources of European Union labour law. It is emphasized that the external forms of the functioning of EU law are not only the main regulators of integration, which at the same time embody its results and needs, but also, in fact, the principles on which it is based and from which it is formed.

It is argued that the specific nature of EU labour law is reflected through the various types of sources of law that will regulate employment. The lack of a unified vision of the system of sources of European Union law leads to much debate as to their relationship and legal effect.

It is highlighted that the most common is the division of EU sources into primary and secondary law. However, not all researchers accept this quasi-official division. Even those who do not dispute the relevant classification, still write about the need to attach additional links to the system of sources of EU law. This should help to eliminate the inability of this division to cover the full diversity of multiple and diverse sources of EU law.

It is proposed to divide the EU legal acts in the field of employment into three groups: primary, secondary and supplementary sources of EU labour law. Herewith, EU primary law is formed by the founding treaties of the EU and the acts supplementing or amending them. The same group includes the EU Charter of Fundamental Rights. Secondary law includes regulations, directives, decisions, international agreements concluded by the EU with third countries and international organizations. And we consider that the general principles of EU law, rulings of the Court of EU, acts of social partners and other legal instruments that influence the formation and implementation of EU law are separate supplementary sources of EU law.

It is argued that the specificity of supplementary sources of EU law can be explained by their flexibility and ability to be applied in the case of gaps in primary or secondary law. As a kind of legal material, these acts help to resolve issues in the case of legal omissions and fill in the missing element.

Key words: European Union, EU labour law, sources of law, EU founding treaties, general principles of EU law, EU secondary law.